

KONFESSIYALARARO MUNOSABATLARDA BAG'RIKENGLIK TAMOYILINING NAZARIY ASOSLARI

Qirg'izaliyev Axadjon Abdulfatto o'g'li

Toshkent shahar yashnaobod tuman

77 – sonli “nurli mmaskan”

ixtisoslashtirilgan maktab-internati o'ituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada din insonlarni yaxshilikka, ezgu ishlarga chorlaydigan, qiyin vaziyatlarda tasalli, taskin beradigan, kelajakka umid uyg'otib, matonat bilan yashashga chorlaydigan vosita ekanligi hamda insonlarni birlashtirish va mehr-oqibatni kuchaytir funksiyalari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: din, diniy konfessiya, tolerantlik, bag'rikenglik, global tolerantlik, vijdon erkinligi, diniy tashkilotlar.

Аннотация: В данной статье анализируется тот факт, что религия является инструментом, побуждающим людей совершать добрые и добрые дела, утешает и утешает их в трудных ситуациях, вселяет надежду на будущее и побуждает жить мужественно, а также функции объединения людей и укрепление доброты.

Ключевые слова: религия, религиозное вероисповедание, толерантность, толерантность, глобальная толерантность, свобода совести, религиозные организации.

Abstract: This article analyzes the fact that religion is a tool that encourages people to do good and good deeds, comforts and consoles them in difficult situations, inspires hope for the future and encourages them to live with courage, as well as the functions of uniting people and strengthening kindness.

Key words: religion, religious confession, tolerance, tolerance, global tolerance, freedom of conscience, religious organizations

Din masalasi barcha zamonlarda dolzarb bo'lib kelgan, bugun ham katta ahamiyatga egaligicha qolmoqda. To'g'ri, dunyo tarixida dinlarning haqiqiy mohiyatini buzib ko'rsatishga, undan o'z manfaatlari yo'lida foydalanishga urinishlar ko'p kuzatilgan. Birgina misol tariqasida, xristian dinidagi o'rta asrlar “cherkov inkvizitsiyasi”ning dahshatli qilmishlarini eslash kifoya. Bugun esa, o'z g'arazli maqsadlari yo'lida islom dinini niqob qilib olgan turli oqimlar, guruhlar insoniyat tinchini buzmoqda.

Nafaqat islom, balki dunyodagi hech bir din insonni yomonlikka chaqirmaydi, ya'ni barcha dinlarda yaxshilik qilish, halol bo'lish, o'g'rilik qilmaslik, yolg'on gapirmaslik, hech kimga ziyon yetkazmaslik, insonlar bilan tinch-totuv yashash g'oyalari ilgari suriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasida “O‘zbekiston Respublikasida barcha fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo‘lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, e‘tiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar, qonun oldida tengdirlar”[1.10] deb qayd etilgan. Shuningdek, “Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonunning 4-moddasida “O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari dinga munosabatidan qat’i nazar qonun oldida tengdirlar. Rasmiy hujjatlarda fuqaroning dinga munosabati ko‘rsatilishiga yo‘l qo‘yilmaydi. Fuqarolarning dinga munosabatiga qarab ularning huquqlarini har qanday cheklash va ularga bevosita yoki bilvosita imtiyozlar belgilash, dushmanlik va adovat uyg‘otish yoxud ularning diniy yoki dahriylik e‘tiqodi bilan bog‘liq his-tuyg‘ularini haqoratlash, diniy ziyoratgohlarni oyoq osti qilish qonunda belgilangan javobgarlikni keltirib chiqaradi”[2] deb belgilab qo‘yilgan. Demak, yurtimizda diniy bag‘rikenglik g‘oyasi Qonunlarimiz tomonidan tartibga solingan va nazorat qilinadi.

YuNESKOning 1945 yil 16 noyabrda qabul qilingan Nizomida belgilangan “dunyo insoniyatning axloqiy va intellektual birdamligi asosida qurilishi darkor” degan tamoyil, BMT va YuNESKO faoliyatining asosiy mazmunini ifoda etadi. BMT xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlash, xalqlarning teng huquqliligi hamda o‘z taqdirini o‘zi belgilash, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va gumanitar xarakterdagi xalqaro muammolarni hal etish, ushbu maqsadlarga erishishda millatlar, davlatlar harakatini muvofiqlashtirish vazifasini bajaradi[3.19-30]. Shuningdek, 1966 yil 19 dekabrda qabul qilingan “Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro Pakt”da qayd etilganidek, barcha xalqlar o‘z siyosiy maqomini va iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy taraqqiyotini mustaqil belgilash, xalqaro hamkorlikda qatnashish, o‘z fuqarolarining huquq va erkinliklarini ro‘yobga chiqarish, hammaga o‘z kasbi, ish sohasi bo‘yicha yuksalish, bilim, axborot va dam olish, ma‘naviy boyliklardan foydalanish, yashash joyini erkin tanlash, o‘z xohishi bilan turmush qurish kabi umuminsoniy normalarga muvofiq hayot tarzini yaratishni o‘z zimmasiga oladi[4.19]. Shu bilan birga, ularda tolerantlik madaniyati global darajada shakllanishini huquqiy kafolatlaydi. Albatta, ushbu xalqaro Paktga qo‘shilish yoki qo‘shilmaslik davlatlarning o‘z ixtiyori, biroq bugungacha bu hujjat barcha davlat, shu jumladan O‘zbekiston Respublikasi tomonidan ham imzolangan. Respublikamiz bugungi kungacha global madaniy tolerantlikni shakllantirishga xizmat qiluvchi, xalqaro integratsiyani chuqurlashturuvchi 90 dan ziyod xalqaro konvensiya, pakt, shartnomaga qo‘shildi[5.237].

Global tolerantlik «bag‘rikenglik» madaniyatining muhim belgilari davlatlararo (xalqaro, mintaqalararo, mintaqaviy-respublikalararo) hamkorlikda mavjud global muammolarni hal etish uchun ittifoq, uyushmalar tuzish, birgalikda dastur, deklaratsiya, kommyunike, paktlar qabul qilish, umuminsoniy ahamiyatga ega ekologik, demografik ahvol, sog‘liqni saqlash, ta‘lim-tarbiya, inson taraqqiyoti, yer

yuzida tinchlik va osoyishtalikni ta'minlashda qatnashish, giyohvandlik, fohishabozlik, odam savdosi, ocharchilikka qarshi kurashishdan iborat. Xullas, global tolerantlik madaniyati sivilizatsiyani asrash, madaniy-gumanitar aloqalarni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash, madaniy boyliklardan teng foydalanish uchun umuminsoniy huquqiy makon yaratish, demokratiyani, madaniy plyuralizm, integratsiyani umuminsoniy taraqqiyot shartiga aylantirishga qaratilgan hamkorlikdir[6.201]

Bugun insoniyat ko'plab global muammolarga to'qnash kelib yashayapti. Ularni hal etish uchun davlatlar, xalqlar, millatlar trans milliy hamkorlik aloqalarini kengaytirishga majbur. Chunki ular o'z muammolarini ham, umumbashariy muammolarni ham mustaqil holda hal qilishi mushkul. Bag'rikenglik ikki xalq, millat o'rtasidagi ziddiyat, nizolarni tinch yo'l bilan hal etishda emas, balki davlatlararo munosabatlarda ham o'ta muhim. O'z qarashlarini "demokratiya bayrog'i" shiori ostida o'zga millat, xalqlarga kuch bilan singdirish, ayrim hollarda koalitsiyali intervensiya uyushtirish (AQSh, Angliya, Italiya, Fransiya va davlatlarning Iroqqa hujumi) global tolerantlik «bag'rikenglik» madaniyati qaror topishiga xavf solmoqda. Bu aslida tinchlikni milliy va umumbashariy darajada saqlash, xalqlarning o'z tarixiy negizlariga muvofiq erkin rivojlanishiga qarshi terrorizmdir. "Tolerantlik, deyiladi «Tolerantlik prinsiplari deklaratsiyasi»da, bo'sh kelish, ko'ngil bo'shlik yoki nojo'ya harakatlarga befarqlik emas. Bag'rikenglik universal huquq va insonning asosiy erkinliklarini tan olish asosida shakllanadigan faol munosabatdir. Hech bir holatda bag'rikenglik ushbu asosiy qadriyatlarga bo'lgan tajovuzni oqlashga xizmat qilishi mumkin emas; tolerantlikni ayrim kishilar, guruhlar va davlatlar ham ko'rsatishi zarur"[5.30].

Bag'rikenglik tobora jahon miqyosida insoniyatning ongli hayotida va jamiyatning mentalligida o'ziga xos o'ringa ega bo'lib bormoqda. Bag'rikenglikning hozirgi zamon konsepsiyasi yuzaga kelganiga ko'p bo'lgani yo'q, biroq dunyodagi barcha davlatlar tizimi, qonunchiligida o'z ifodasini topmoqda. Bunda 1995 yilda YuNESKO Bosh konferensiyasida qabul qilingan "Tolerantlik tamoyillari deklaratsiyasi" asosiy rol o'ynamoqda. Mazkur deklaratsiyaga jahonning 185 davlatida, shu jumladan O'zbekiston Respublikasida ham qat'iy amal qilinmoqda. Demak, bag'rikenglik bu – fuqarolik jamiyatining ajralmas me'yori va qadriyatidir.

"Birlik xilma-xillikda" tamoyilining butun omma tomonidan anglanishi bag'rikenglikning yana bir jihati. Birlik deganda barcha jamoa a'zolarining hamjihatligi nazarda tutilsa, xilma-xillik deganda jamoaning har bir a'zosi, o'z fikr-mulohazasiga ega bo'lishi, oshkoralik, umumiy g'oya – Vatan g'ururi g'oyasi bilan birlashish nazarda tutiladi. Shuning uchun ham bag'rikenglikning shakllanishi va unga amal qilinishi bilim, maqsad, oshkoralik, fikr, vijdon va e'tiqod erkinligiga

imkon yaratish bilan bog'liq bo'lib, ularning asosini milliy ong tushunchasi tashkil etadi.

Shuni mamnuniyat bilan aytish kerakki, mamlakatimizdagi millatlararo totuvlik va barqarorlik xorijlik siyosatchilar tomonidan yuksak baholanmoqda. Yevropada Xavfsizlik va Hamkorlik Tashkilotining oz sonli millatlar bo'yicha sobiq Oliy Komissari Knut Vollebek Baynalmilal madaniyat markazida bir necha bor mehmon bo'ldi. U yurtimizda turli millat vakillariga o'qish, o'z madaniyatlarini rivojlantirish borasida yaratilgan sharoitlarni ko'rib, bu tajribani boshqa davlatlarga ham yoyish kerak, degan fikrni bildirdi. Albatta, bu bejiz emas. Dunyoda milliy-etnik munosabatlar tobora murakkablashib, hatto eng ilg'or davlatlarda ham oz sonli millat vakillarini kamsitish, xo'rlash va siqib chiqarish holatlari kuzatilayotgan davrda turli millat va elat vakillari yagona oiladek ahil va inoq yashayotgan O'zbekiston chindan ham boshqalarga namuna bo'lishga munosib.

Vashingtondagi J.Xopkins nomli universitet qoshidagi Markaziy Osiyo va Kavkaz institutining yetakchi eksperti Aftab Qazi shunday deydi: «Men katta ishonch bilan aytamanki, O'zbekiston jahondagi eng bag'rikeng mamlakatdir». Misrdagi yetakchi nashrlardan «Al-Axbor» gazetasi «O'zbekiston: milliy totuvlik tajribasi» maqolasida «O'zbekistondagi millatlararo tinchlikni ta'minlash modeli eng yuksak bahoga loyiq. U arab dunyosi uchun yaxshi namuna bo'lishi mumkin», deb yozsa, «Diniy bag'rikenglik va millatlararo hamjihatlik bobida O'zbekiston Fransiya uchun ham namuna bo'lishi mumkin», deb ta'kidlaydi Versal shahri meri, Fransiya parlamenti quyi palatasi - Milliy assambleya deputati Eten Pinte[7].

Bunday samimiy dil izhorlari va xolis e'tiroflar har birimizning qalbimizga g'urur bag'ishlashi tabiiy. O'z navbatida, bu zimmamizga umrboqiy qadriyatlarimiz, ayniqsa, olijanoblik va bag'rikenglik kabi insoniy fazilatlarni asrab-avaylash mas'uliyatini ham yuklaydi. O'zini shu tabarruk zamin farzandi deb bilgan boshqa yurtdoshlarimizni ham buyuk kelajagimiz yo'lida birlashishga undaydi.

Sirasini aytganda, islom dinining mazmun-mohiyatida bag'rikenglik g'oyasi yotadi. Bir tomondan, sof islom shariatiga tobe'lik, musulmonlik aqidalarini mustahkam tutishga chaqirilsa, ikkinchi tomondan, o'zga din kishilariga nisbatan badniyatda bo'lmaslik, ularning e'tiqodini hurmat qilish, ular mol-mulki, salomatligiga tajovuz qilmaslik haqida Qur'on va Hadisi sharifda ko'plab o'gitlar bor. Ma'lumki, islomda "ahli kitob" degan tushuncha bor. Bu yahudiylar va nasroniylarga nisbatan aytiladigan so'z. Ya'ni, yahudiylar va nasroniylar osmoniy kitoblar hisoblangan Tavrot, Zabur va Injil egasidirlar. Bu haqda Qur'onda ko'p oyatlar keltirilgan. Chunonchi, "Baqara" surasining 109-oyatidan 151-oyatigacha yahudiylar va nasroniylar haqida so'z boradi. Alloh taolo ularning manmanligi, o'z dinlarini afzal deb bilib, islomni tan olmaganlarini mazammal etadi. Agar bu oyatlar ma'nosini chuqur mulohaza etsak, gap Tavrot yoki Injilning noto'g'riligi yoki islohga muhtojligi

haqida emas, balki ular bilan birga yangi haq din – islom zuhur etishi va bu dinni, uning Payg‘ambarini tan olish to‘g‘risida boradi. Zero, Alloh - yagona, u hammaga barobar. Binobarin, “Mashriq ham, Mag‘rib ham Allohnikidir. Bas, qaysi tarafga yuzingizni qaratsangiz, o‘sha tomonda allohning “yuzi” mavjuddir. Albatta, Allohning fazli keng, dono zotdir”[8]. Odamlar qavmlar, millatlar mazhablarga ajratilgan bo‘lsalar-da, ammo ularning hammasini ham Alloh yaratgan, Allohning bandalaridirlar va albatta Allohga qayturlar. Shuning uchun tarafkashlik, ayirmachilik emas, Alloh yo‘lida birlashish – eng maqbul va eng to‘g‘ri yo‘ldir. Mana bu oyati karimaga e‘tibor qiling: “Yahudiylar: “Nasroniylar hech narsada yo‘q” desalar, nasroniylar: “Yahudiylar hech narsada yo‘q” deydilar (izoh: ya‘ni har ikki tomon bir-birining dinini inkor etadi), vaholanki, ular (har ikki toifa) kitob o‘qiydigan (savodxon) edi. Shuningdek, o‘qishni bilmaydiganlar ularning gapiga o‘xshash gapni aytadilar. Ularning (bu kabi) kelisha olmagan narsalari xususida qiyomat kuni Alloh hukm qilur”[8.113].

Dindorlarning behuda, asossiz tarafkashligi, bir-birini kamsitishi Qur‘onda mana shunday tanqid qilingan. Bu oyatda quyidagi ma‘nolar mujassam: 1) yahudiylar va nasroniylar bir-birining dinini ko‘r-ko‘rona inkor etmoqda; 2) bu bilan bir-birini tahqirlamoqda; 3) holbuki, ular orasida savodxon, kitob o‘qiy oladigan, Tavrot va Injildan xabardor odamlar bor; 4) osmoniy kitoblarning borligini bila turib, nega ular bir-birining dinini inkor etadi? 5) savodxonlar shunday qilgandan keyin, tabiiyki, savodi yo‘qlar ularga ergashib gaplarini qaytaradi; 6) natijada jaholat, nohaqlik oqibatida qavmlar, xalqlar orasida adovat kuchayadi.

Alloh taolo o‘z bandalarini ana shunday adovatdan ogohlantiradi, aqlsizlarcha tortishuvlar girdobiga tushishdan asraydi.

Islomda esa, yuqorida aytganimizdek, Tavrot, Zabur, Injil osmoniy kitoblar sifatida e‘tirof etilishidan tashqari, ulardagi qator tarixiy qissa va rivoyatlar Qur‘onda ham tilga olinadi.

Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) islom dini g‘alabasi uchun kurashgan va bunga rahnamolik qilgan inson. Ammo, ul zot hech qachon o‘zga din kishilarini tahqirlagan emaslar. Aksincha, turli e‘tiqoddagi barcha odamlar bilan xushmuomalada bo‘lib, sahobalardan ham shuni talab qilganlar. Masalan, sahoba Usomadan (r.a.) shunday rivoyat qilinadi: “Rasuli akram (s.a.v.) bir kun bir majlis (o‘tirgan) jamoa qoshidin o‘tdilarki, anda har qism odamlar, ya‘ni musulmonlar va mushriklar va butparastlar va yahudlar bor erdilar. Janob payg‘ambar alarg‘a salom berdilar)”[9.319].

Shu bois islom g‘alaba qilgandan keyin ham musulmon mamlakatlarida turli din vakillari istiqomat qilib kelgan, ular savdo-sotiq, hunarmandchilik, me‘morchilik bilan shug‘ullangan, har bir dinning o‘z ibodatxonasi bo‘lgan, diniy marosimlarni o‘tkazishga xalaqit berilmagan. Xristianlar, yahudiylar orasidan islom madaniyatiga hissa qo‘shgan olimlar, tabiblar, tarjimonlar yetishib chiqqan (chunonchi, mashhur faylasuf Monse ben Maymanid kabi). Musulmonlar orasida esa Tavrot va Injilni

o'rgangan kishilar ko'p bo'lgan. Masalan 12-asrda yashagan sufiy Abu Adyon (dinlarning otasi demak) bir necha dinni o'rganib, turli din vakillari bilan munozara qilar ekan[10.208]. Bag'dod xalifasi Al-Ma'mun al-Mu'tasim huzurida musulmon ulamolari bilan birga zardushtiy, nasroniy ruhoniylar suhbatlarda ishtirok etgan. Bu tajribani Mirzo Boburning nevarasi Akbar (XVI a.) Hindistonda davom ettirib, ajoyib natijalarga erishgani ma'lum.

Ayniqsa, orif so'fiylar zohiriy rasm-rusumlarga salbiy munosabatda bo'lgani uchun dinlarning umuminsoniy mohiyati, insoniylikni birinchi o'ringa qo'ygan va dinlararo bag'rikenglikning amaldagi targ'ibotchilariga aylangan. Farididdin Attor, Jaloliddin Rumiy, Imomiddin Nasimiy, Yunus Emro, Boborahim Mashrab diniy, irqiy, milliy ayirmachilikdan o'zlarini yuqori tutgan. Ular uchun Allohga bo'lgan muhabbat hamma narsadan ustun, mazhablar, dinlarning har biri Xudoga olib boradigan bir yo'l edi. Ilohiy mohiyatni anglagan odam olamni yagonalikda tasavvur etadi va uning Yagona ijodkori Parvardigorga intiladi. Mavlono Rumiy fikricha, dunyo dinlari mohiyatan birdir. Chunki ularning hammasida ham tavhid g'oyasi mavjud. Barchasida Xalloqi olamga sig'inish, hamd aytish, undan madad so'rash, munojot qilish bor. Masalan, uning "Ichingdagi ichingdadir" asarida bunday hikoya bor: "Bir kun bir yig'inda vaz' o'qilardi. Musulmonu kofir hamma yig'lar, turli ahvolga tushardi. Birov: "Kofirlar nega yig'lashadi, ustiga ustak, tilni bilishmaydi. Musulmonlarning ham mingdan biri arang tushungan vaz'dan ular nimani anglayaptiki, bu qadar yig'lab siqtashadi?" dedi. Mavlono buyuradiki, "so'zning o'zini tushunishga hojat yo'q. Ular mohiyatni-maqсадni anglashmoqda. Ular ham Allohning birligini e'tirof etishadi. Uning Yaratuvchi, Razzoq, hamma narsani o'z tasarrufida tutuvchi ekanini, nihoyat, hamma unga qaytajagini, avfu jazo undan bo'lajagini anglashadi"[11.17].

Rumiy Ko'nyada ko'pgina nasroniylar bilan do'stlashgan edi, ular orasida ruhoniylar ham bo'lgan. Bir safarda Rumiyga qora libos kiygan xristian ruhoniylari hamroh bo'ladi. Ayrim musulmonlar ularga qarab: "Bu qadar qopqora kiygan bular, dilingni siyoh qiladi" deganda, Rumiy ularni jerkib: "Sizlar qaerdan bilasizlar, bu odamlarday sahiy va rahmdil odamlar dunyoda kam topiladi"[12.333]deydi.

Mavlononing uyiga bir pechkachi usta kelib ishlaganda, muridlar uni o'rtaga olib: "Musulmon bo'lsang bo'lmaydimi, islom dini afzal" deya tashviq etayotgandi, Mavlono deydi: "Imonning boshi Xudodan qo'rqishdir, bu odam Xudodan qo'rqar ekan, demak u musulmondur, agarchi tarso bo'lsa ham"[11].

Mavlono Rumiy nasroniy do'stlari, ixlosmandlari uyiga borar, taomlaridan tanovul qilar, ular kasal bo'lsa hol so'rardi. Ular ham Mavlono huzuriga tashrif buyuradi. Mavlono vafot etganda musulmonlar bilan birga yuzlab nasroniylar va boshqa din vakillari ta'ziasida ishtirok etgan[12.333].

Umuminsoniy g'oyalar Tavrot va Injilda ham o'z ifodasini topgan, ularda ham hayotiy o'git sifatida xizmat qiladigan gaplar yozilgan.

Shunday ekan, hech bir din, konfessiya o'rtasida sun'iy to'siq o'rnatish va Injilni musulmonlar, Qur'onni nasroniylar o'rganishi – og'ir gunoh, deb qat'iy da'vo qilish mantiqqa to'g'ri kelmaydi. Ko'pincha, hayotda uning teskarisiga duch kelamiz. Tavrot ham, Injil ham, Qur'oni Karim kabi, Alloh tomonidan nozil qilinganini unutib qo'yamiz. Shuni yoddan chiqarmasligimiz lozimki, hamma dinlar birgalikda yaxlit tirik organizmni eslatadi va ularning barchasida **umuminsoniy qadriyatlar** – odamlarni insofli, baxt-saodatli, kamtar, diyonatli, olijanob, ezgu amallar sohibiga aylantirish vasf etiladi.

Olampanoh Tangrimiz tabiat hodisalari o'rtasida o'zaro bog'liqlikni o'rnatdi. Yorug'likdan zulmatni ajratdi. Tuproq va suvni yaratdi. Osmon va Yerni yaratgan ham o'sha Zot. Biri tun, ikkinchisi kunni boshqarsin uchun ikkita ulug'vor yoritqich – quyosh bilan oyni yaratdi. Sudralib yuruvchilar, baliqlar, hayvonlar, qushlar va insonni yaratdi. Inson va tabiat hamda odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rnatdi. Masala shu yo'sinda ko'riladigan holatlarda barcha umuminsoniy ma'naviy qadriyatlarning yaxlitligini unutmaslik lozim.

Tavrotning (yoki Eski Ahd, rus tilida Tora) eng qadimgi (miloddan avvalgi 11 - 6-asrlar) muqaddas kitoblaridan bo'lgan Tovit kitobida yuqorida keltirilgan hikmatning bir varianti bor: «Nimani o'zing yomon ko'rsang, o'shani boshqalarga ham tilama» [11, 3:15]. Tillardan tillarga o'girilib, og'izdan og'izga o'tib yurgan umuminsoniy hikmatlardan eng muhimi bu. Hozir uni o'sha qadimgi yahudiy qabilalari yoki bir oz keyingi nasroniylar hikmat xazinasigagina mansub deyish mantiqdan emas.

Tavrot ham Alloh taolo hikmatining mahsuli. Farq shundaki, Qur'oni Karim Uning rasuli Muhammad Mustafo (s.a.v.)ga vahiy qilingan bo'lsa, Tavrot Parvardigorimizdan yahudo dinining asoschisi Muso alayhissalomga, Yangi ahd esa nasroniylar dinining asoschisi Iso Masihga nozil qilingan. Bu haqda Yaratganning o'zi «Baqara» surasining 87-oyatida shunday deydi: *«haqiqatan, biz Musoga kitob (Tavrot)ni berib, uning ortidan (bir necha) payg'ambarlar yubordik. Iso ibn Maryamga (nasroniylar uni Allohning o'g'li deb unga xudo sifatida sig'inadilar. – mual.) ham hujjatlarni berdik...»*. Zabur (rus tilida *psaltir*), diniy manbalarda ta'kidlanishicha, Alloh tomonidan miloddan avvalgi XI asrda yashagan Dovud alayhissalomga berilgan. Bu haqda ham «Baqara» surasining 251-oyatida aytilishicha, *«Alloh unga (Dovudga) podshohlik va payg'ambarlik hamda o'zi xohlagan narsalarni o'rgatdi»*. Dovud a.s.ning o'g'li Sulaymon alayhissalom unga nozil qilingan va Eski Ahddan joy olgan «Sulaymon (a.s.) hikmatlar kitobi» va «Sulaymon qo'shiqlari» bilan mashhur. Bu yerda nomlari zikr etilgan qadimgi manbalar, ulardagi g'oya va rivoyatlar ma'lum darajada Qur'oni Karimda ham aks etgan.

Shunga asosan qayd etish lozimki, masalan, musulmonlar Eski va Yangi Ahdlarni o'qiganlarida ularga nisbatan ziyolilik nuqtai nazaridan hurmat bilan yondashmog'i

lozim. Chunki bu muqaddas kitoblardagi hikmat durdonalari ularga sidqi dildan amal qilayotgan shaxsni har tomonlama kamol topdirishday sharafligacha undaydi. Shuni e'tibordan soqit qilmasligimiz kerak: bu kitoblarning barchasida, eng avvalo, ilohiy, qolaversa, eng oddiy, hayotiy hikmat – insoniylik va inson bo'lish haqidagi masala ochiq-oydin tavsiflangan.

Shuni ham aytish joizki, diniy bag'rikenglik millatlararo do'stlik, madaniyatlararo muloqotlikka ham yordam beradi. Chunki din milliy urf-odatlariga ta'sir o'tkazib kelgani bois ba'zan milliylik bilan diniylikni bir-biridan ajratish qiyin. Shuningdek, adabiyot va san'atning asrlar davomida diniy asotirlar, g'oyalar, tushunchalar bilan uzviy bog'liq holda rivojlanganini e'tiborga olish lozim. Masalan, o'rta asr Yevropa tasviriy san'atida asosan Tavrot va Injil syujetlari aks ettirilgan yoki bizning minnatyura san'atimiz so'fiyona aqida va tushunchalarni ifodalagan.

Shuning uchun madaniyatlararo muloqot, o'zaro hamkorlik qilish, idrok va zavq xalqlarni bir-biriga yaqinlashtirganidan tashqari diniy chegaralarni ham hatlab o'tishga yordam beradi. Shunday qilib, diniy bag'rikenglikning poydevori **ma'rifat** va **ma'naviyatdir**. Madaniy, ma'rifiy dindorlik dinlararo yaqinlashishga yo'l ochsa, jaholat taassubga, tarafkashlikka tortadi. Shu bois aqidaparast ekstremistlar aynan ma'rifatga va undan hosil bo'ladigan bag'rikenglikka qarshi bo'lgani bejiz emas. Ma'rifiy dindor odam falsafa, tibbiyot, adabiyotni sevadi, tafakkuri keng, nigohi ochiq bo'ladi. Aqidaparast esa fikri tor, zohiriy narsalarga o'ch, ilm-fan yutuqlarini hazm qilolmaydigan odamdir. Shu bois kishi ma'rifati ortgan sari insoniyat yaratgan jamiki qadriyatlarini hurmat qiladigan bo'lib boraveradi. Biz yoshlarimizni ana shu ruhda tarbiyalashimiz lozim. Respublikamiz aholisining milliy qiyofasi faqat Sharq emas, balki G'arb sivilizatsiyasiga mos umuminsoniy tamoyillar, islom, xristianlik va boshqa dinlarga xos e'tiqod, an'ana va urf-odatlar, rang-barang turmush tarzidan iborat an'anaviy mezonlarni o'zida aks ettiradi. Bunda yurtimizda yashayotgan xalqlarning o'tmishi, bugungi hayoti, kelajak bilan bog'liq orzu-umidlari asrlar osha yonma-yon yashash jarayonida shakllangan hamjihatlik, bag'rikenglik, qardoshlik tuyg'ulari uyg'unlashgan tarzda namoyon bo'ladi. Bu esa yurtimizda osoyishtalik, tinch-totuv turmush tarzini ta'minlashda katta ahamiyatga ega. Umuman olganda, insoniyat tobora birlashib, o'zaro iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy masalalar ham murakkablashib, globallashib borayotgan ekan, dinlararo muloqot, sabr-toqat, tolerantlikni (bag'rikenglikni) kuchaytirish har jihatdan dolzarb va foydalidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. 18-модда.
2. <http://lex.uz/acts/65108>
3. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Низоми ва халқаро суд статуси. – Тошкент, 2002. -4 б.
4. Международные конвенции по защите прав человека и борьбе с преступностью. –Тошкент: Шарқ, 1996. -С.19-30.
5. Халилов Э.Х. Высший законодательный орган Республики Узбекистан. - Тошкент: Ўзбекистон, 2001. -237 с.
6. Қодирова З.Р., Шарипов Л.Ж. Ёшлар ижтимоий фаоллиги ва толерантлигини юксалтиришнинг ижтимоий-фалсафий масалалари. -Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти нашриёти, 2006. – 201 б.
7. BAG'RIKENGLIK NAMUNASI Created on Tuesday, 19 April 2016 15:25Written by Super UserHits: 10129 Abdumajid AZIMOV.
8. Қуръони Карим. Абдулазиз Мансур таржимаси, 115-оят.
9. Муҳиддин аби Зикриё Яҳё ибн Шариф ан Навоий. Риёзус Солиҳин Саййид Тарозий таржимаси, 2-жузв. –319 б.
10. Абдурахмон Жомий. Нафаҳотул унс. -Тошкент, 1913. – 208 б.
11. Ичингдаги ичингдаир. –Тошкент: Ғ.Ғулом нашр., 1995. -17 б.
12. Абдулбоқи Гулпинарли. Мавлоно Жалолиддин. -Техрон нашри. -333 б.
13. Kurbanov, C. M., Shaniyazov, S. S., Nurfayziev, J. B., & Sherboboev, M. A. U. (2020). GEOPOLITICAL AND ECONOMIC INTERESTS OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY IN CENTRAL ASIA. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(7), 8521-8546.
14. Sherboboev, M. A. O. (2021). CRITICAL RATIONALISM AS A METHODOLOGICAL MEANS OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE. *Academic research in educational sciences*, 2(8), 89-97.
15. Azimmurod o'g'li, S. M. (2023). KARL POPPERNING ILMIIY BILISH MANTIG 'I VA YANGI O 'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY BILISHNING O 'ZIGA XOSLIGI. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(2), 447-453.